

ёрдамида мамлакатда “тўлиқ бандликка эришиш мумкин эмас⁸⁴”. Давлат бандлик сиёсати орқали аҳоли иш билан бандлигини тартибга солиш имкониятлари мавжуд.

АХОЛИ ДАРОМАДЛАРИ ТЕНГСIZLIGI VUJUDGA KELISHINING IJTIMOIY JIHATLARI VA SABABLARI

Xojiyev J.D.

*TDIU, Moliya va moliyaviy texnologiyalar
kafedrası v.b. dotsenti,*

Begmamatova Shahzoda

*TDIU, Moliya va buxgalteriya hisobi fakulteti
Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi
2-bosqich talabasi*

Har qanday jamiyat-bu ma'lum xususiyatlar bilan birlashtirilgan odamlardan iborat murakkab shakllanish, zamonaviy jamiyatda insonning asosiy xususiyatlaridan biri bu uning umumiy daromadini olishning hajmi va usullari. Daromadlarni funksional taqsimlash asosida mehnat daromadining umumiy daromaddagi ulushi hisoblanadi. Bu ko'rsatkichni ish haqi mahsuloti, xodimlar soni va umumiy daromad qiymati o'rtasidagi nisbat bilan ifodalash mumkin. E'tiborli jihati shundaki, mehnat ulushining tarixiy tendentsiyasi marksizmda kamayib borayotgan deb hisoblanadi, muxoliflar esa jami daromaddagi mehnat ulushining ortib borayotganini isbotlaydilar. Olimlarning ta'kidlashicha, aholi daromadlari o'rtasidagi farq O'zbekistonning barcha mintaqalarida deyarli bir xil, garchi bu mintaqalarning o'zlari turli xil ijtimoiy muammolarga duch kelgan va ulardagi iqtisodiy vaziyat boshqacha. Agar oldimizga “Milliy boylikning ko'payishini, Respublikaning mustaqilligini, odamlarning munosib turmush va ish sharoitlarni ta'minlaydigan qudratli, barqaror va jo'shqin rivojlanib boruvchi iqtisodiyotni barpo etish” kabi buyuk vazifa turganligini, bunday iqtisodiyot- Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, strategik maqsadimiz bo'lgan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo qilishning asosi ekanligini e'tiborga olsak, iqtisodiy muammolarimiz naqadar ko'pligi va murakkabligi yanada a'yon bo'ladi.

Faol ijtimoiy siyosatga qaramay, O'zbekistonda daromadlar tengsizligi sezilarli o'smoqda, bunday keskinlashuvga hukumat ham bevosita hissa qo'shmoqda. XXI asrning so'nggi o'n yilligiga kelib butun dunyoda daromadlar tengsizligi masalasi yana kun tartibiga qaytdi. Bu asosan rivojlangan mamlakatlarda tengsizlikning favqulodda yuqori darajaga yetganligi va o'sishda davom etayotganligi bilan izohlanadi. Masalan, 1980 yillarda AQShda eng yuqori daromadga ega 1 foiz aholi jami daromadning qariyb 22 foiziga egalik qilgan bo'lsa, hozirgi kunga kelib bu ko'rsatkich 35 foiz atrofida shakllanmoqda.

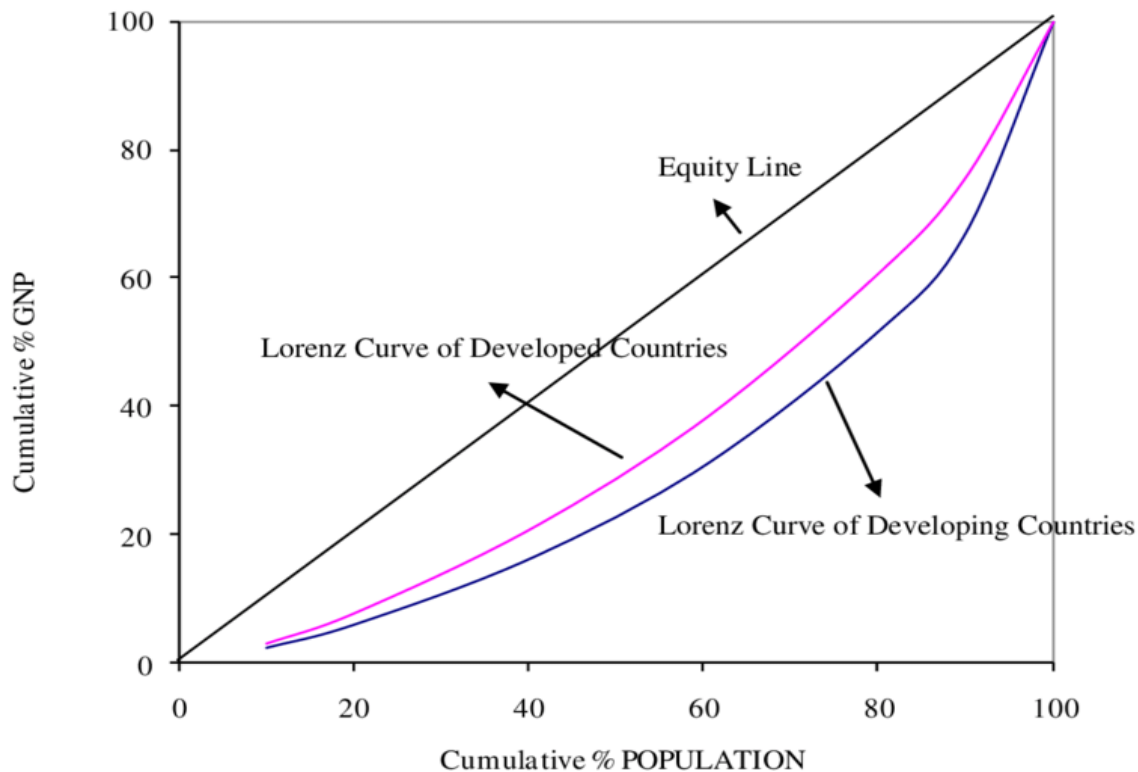
⁸⁴ Б.А.Воронин, И.П.Чупина, Я.В.Воронина. Занятость населения как одна из макроэкономических проблем современности // Журнал “Аграрное образование и наука”, Специальность «Экономика и бизнес», 2020. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/zanyatost-naseleniya-kak-odna-iz-makroekonomicheskix-problem-sovremennosti>

Dunyodagi barcha mamlakatlar aholi jon boshiga to'g'ri keladigan o'rtacha daromadlar darajasi bilan bir-biridan keskin farqlanadi. Bu turli mamlakatlar aholisining daromadlari darajasi o'rtasida tengsizlik mavjudligini bildiradi. Shu bilan birga alohida olingan mamlakatlar aholisining turli qatlam va guruhlari o'rtacha daromadlari darajasida ham farq mavjud bo'ladi. Mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi darajasi ham daromadlaridagi farqlarni bartaraf qilmaydi. O'z-o'zidan aniqki, iqtisodiy o'sish daromadlarning ko'payishiga olib keladi. Bunda butun aholi daromadlari mutloq miqdorda asta-sekin o'sib boradi. Daromadlarning mutloq miqdori qo'payib borsada, har doim ham daromadlar tengsizligi darajasiga ta'sir ko'rsatmasligi mumkin. Nima uchun daromadlar tengsizligi mavjud degan savol tug'iladi? Demokratik mamlakatlarda bozor iqtisodiyotining tegishli institutlari tomonidan ta'minlash kerak bo'lgan imkoniyatlar tengligi haqida gapirish odatiy holdir. Turli iqtisodchilar bu tengsizlikning ko'plab sabablari va omillarini turlicha nomlashadi. Daromadlar tengsizligi barcha iqtisodiy tizimlarga xosdir. Eng katta daromad farqi an'anaviy tizimda kuzatiladi. Bu bo'shliq erkin raqobat kapitalizmi davridagidan kattaroq edi. Keyinchalik, zamonaviy bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan daromad darajasidagi farqlar sezilarli darajada kamayadi. Ma'muriy-buyruqbozlikdan bozor tizimiga o'tishda daromadlar tabaqasining o'sishi aholining bir qismi chirigan eski tuzum sharoitida yashashda davom etishi va shu bilan birga faoliyat yurituvchi ijtimoiy qatlamning vujudga kelishi bilan bog'liq. Bozor munosabatlariga aholining ko'proq qatlamlari jalb etilishi natijasida tengsizlikning ko'lemi qisqaradi. Daromadlar tabaqalanishini miqdoriy baholash uchun turli ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Daromadlar tengsizligi darajasi Lorens egri chizig'ida aks ettiriladi.

Daromadlarni mutlaqo taqsimlashning nazariy imkoniyati bissektrisa bilan ifodalanadi, bu oilalarning har qanday foizi daromadning tegishli foizini olishini ko'rsatadi. Bu shuni anglatadiki, agar oilalarning 20, 40, 60 foizi tegishli ravishda umumiy daromadning 20, 40, 60 foizini oladigan bo'lsa, unda tegishli nuqtalar bissektrisada joylashgan bo'ladi.

Lorens egri chizig'i aholi va tegishli daromadlarning umumiy taqsimotidir. Natijada, u barcha daromadlarning foiz nisbati va ularning barcha oluvchilar foizini ko'rsatadi. Agar daromadlar teng taqsimlangan bo'lsa, ya'ni qabul qiluvchilarning 10% daromadning o'ndan bir qismiga, 50%-yarmiga va boshqalarga ega bo'ladi. Keyin bunday taqsimot bir xil taqsimlash chizig'iga o'xshaydi. Noto'g'ri taqsimot Lorens egri chizig'i bilan tavsifalanadi, ya'ni haqiqiy tarqatish liniyasi, to'g'ri chiziqdan bog'liq bo'lsa, qanchalik uzoq bo'lsa, farqlanish shunchalik katta bo'ladi. Masalan, aholining eng quyi 20 foizi jami daromadning 5 foizni, quyi 40 foizi 15 foizini va hokazo.

Daromadlarni differentsiyallashtirishning eng ko'p qo'llaniladigan ko'rsatkichlaridan biri bu kvintil (desil) koeffitsiyent bo'lib, u eng ko'p maosh oladigan fuqarolarning 20% o'rtacha daromadi va aholining 20% foiz o'rtacha daromadlari nisbatni ifodalaydi.

1-rasm. Lorens egri chizig'i.

Jami guruhlarning aholi guruhlari o'rtasida taqsimlanishini tavsiflash uchun aholi daromadlari konsentratsiyasi indeksi-Jini koeffitsiyenti qo'llaniladi. Bu koeffitsiyent qancha katta bo'lsa, tengsizlik shunchalik kuchli bo'ladi, ya'ni daromad bo'yicha darajaning qutblanish darajasi yuqori bo'lsa, Jini koeffitsiyent 1 ga yaqinroq bo'ladi. Jamiyatda daromadlar tenglashtirilganda bu ko'rsatkich nolga intiladi.

Daromad taqsimotiga ta'sir etuvchi yana bir omil iste'mol tovarlari va xizmatlari narxini belgilash jarayoniga davlatning aralashuvidir. Narxlar chegaralarini belgilash iqtisodiyotni ma'muriy tartibga solish vositasidir. U juda kam qo'llaniladi va bozor iqtisodiyotida uzoq va o'rta muddatli istiqbolda yetarli darajada samarali emas. Daromadlarni qayta taqsimlashni tashkil etishda davlat quyidagi muammo bilan shug'ullanadi: kim, jamiyatning qaysi qatlamlari va nima uchun ishsizlar, nogironlar, qariyalar va hokazolarni to'lashga majburlashi kerakligini aniqlashi kerak. Bu murakkab masalalar davlat tomonidan iqtisodiy imkoniyatlari va ijtimoiy ehtiyojlar bilan birgalikda mikro va makro darajada salbiy ta'sirlarni neytrallashtirib hal qilinadi.

Daromadlarni qayta taqsimlashni tashkil etishda davlat quyidagi muammo bilan shug'ullanadi: kim, jamiyatning qaysi qatlamlari va nima uchun ishsizlar, nogironlar, qariyalar va hokazolarni to'lashga majburlashi kerakligini aniqlashi kerak. Bu murakkab

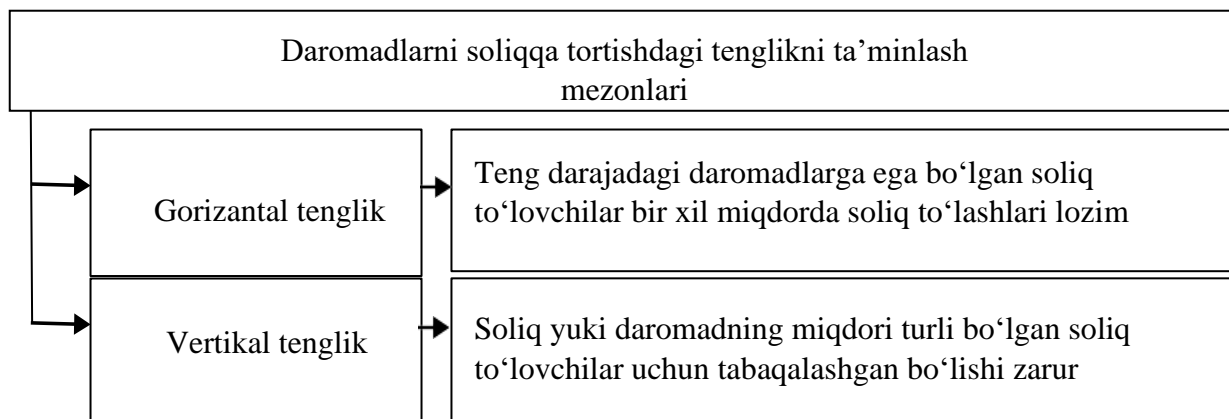
masalalar davlat tomonidan iqtisodiy imkoniyatlari va ijtimoiy ehtiyojlar bilan birgalikda mikro va makro darajada salbiy ta'sirlarni neytrallashtirib hal qilinadi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi aholisi daromadlarining aholining 20 foizli guruhlari bo'yicha notekis taqsimlanishi

Kvintil guruhlari	2018	2019	2020	2021	2022
I	9,3	9,1	8,5	8,4	8,6
II	13,6	13,6	13,3	13,4	13,1
III	17,2	17,4	17,2	17,5	16,8
IV	22,0	22,6	22,6	23,0	22,0
V	37,8	37,3	38,3	37,6	39,5
Aholi daromadlarining kvintil guruhlari bo'yicha tabaqalanish koeffitsiyenti	4,065	4,099	4,506	4,476	4,604

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2019 yildan tekis shkalaga asoslangan jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortish tizimining joriy qilinishi bilan parallel ravishda aholi daromadlarining kvintil guruhlari bo'yicha tabaqalanish koeffitsiyenti 2020 yilda 4,506, 2021 yilda 4,476, 2022 yilda esa 4,604 ni tashkil qilib, 2018-2022 yillarga nisbatan yuqori ko'rsatkichni tashkil qilmoqda. Demak, aholi daromadlari o'rtasida tabaqalanish darajasi yuqori bo'lmoqda. Buni aholining 10 foizlik guruhi bo'yicha daromadlarini turkumlash orqali aholi daromadlilik ko'rsatkichini solishtirma tahlillaridan ham ko'rishimiz mumkin.

2-rasm. Daromadlarni soliqqa tortish sohasida tenglik mezonlari

Manba: O'zRDSQ ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

Turli darajadagi daromadlarga ega bo'lgan soliq to'lovchi jismoniy shaxslarga nisbatan bir xil soliq rejimining amal qilishi natijasida esa vertikal tengsizlikning vujudga kelishini kuzatishimiz mumkin (2-rasm). Amaldagi daromadni soliqqa tortish tizimi tekis shkaladagi soliq tavgalariga asoslanib, ushbu soliqqa tortish tizimi daromadlarning

marjinal naflilik mezonlariga javob bermaydi. Bu borada shuni alohida ta'kidlash joizki, 1.0 mln. so'm daromadning nafliligi ushbu daromadni tasarruf qiluvchi individlarning daromadlilik darajasiga bog'liqligini ta'kidlab o'tish joiz. Masalan, boy qatlam aholi uchun 1.0 mln. so'm daromadning nafliligi kambag'al individlardan past darajada bo'ladi. Daromadning ortib borishi uning umumiy nafliligini (TU) ortirsada, marjinal naflilikning (MU) tushib borishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, O'zbekistonda ishonchli daromad statistikasi mavjud emas. Asosan, mavjud ma'lumotlar xarajatlar statistikasiga asoslanadi, ya'ni uy xo'jaliklarining xarajatlari daromad sifatida olinadi. Lekin, aslida, daromad va xarajatlar butunlay boshqa xususiyatlardir. O'zbekistondagi ijtimoiy tengsizlik yaqin besh-o'n yil ichida hal qilib bo'lmaydigan sabablar va muammolar majmuasidan kelib chiqadi. Ijtimoiy tabaqalanishni tatbiq etish uzoq muddatli vazifadir. Shu paytgacha aniq choralar ko'rilmagan. Buning uchun ima qilish kerakligi faqat muhokama qilinadi. Avvalo, ijtimoiy tabaqalanishni kamaytirish chora-tadbirlari mehnat bozori bilan bog'lanishi kerak. Avval mamlakatga qanday mehnat bozori kerakligini hal qilish kerak. Shunday ekan, tengsizlik muammosini hal qilish davlatimiz taraqqiyoti va umuman unung farovonligining eng muhim birligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Abakumova N.N., Podovalova R.Ya. Daromad va ish haqi siyosati.*
2. *Ivanov V.N. Aholining tengsizligi va qashshoqligi: O'zbekistonda va chet elda muammoni hal qilish.*
3. *Ioxin V.Ya. Iqtisodiy nazariya.*
4. *Kokin Yu. Kelajak uchun daromad va ish haqi siyosatining asoslari.*
5. *Lipatov V. Daromadlar tengsizligi va O'zbekiston iqtisodiyotida o'rta sinfni taqsimlash masalasi to'g'risida.*
6. *Mankiw G. Iqtisodiyot tamoyillari.*
7. *Daromad va ish haqi siyosati. Darslik / Ed. P.V. Savchenko, Yu.P. Kokina.*
8. *Popova I. N. Boylar iqtisodiyoti.*
9. *Speranskiy A. Aholi tashxis sifatida.*
10. *Ijtimoiy rivojlanish va turmush darajasi.*
11. *Taganov E. O'zbekistonda daromadlar tengsizligi.*
12. *Fedorova O.G. O'zbekistondagi aholi (postsovet hududida uning tarixiy va huquqiy tahlili muammolari).*
13. *Iqtisodiyot nazariyasi./Tad. Dobrynina A.I.*
14. <https://www.collegesidekick.com/study-docs/1172247>